

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2019, Cilt:7, Sayı:14, 7:533-548

Gönderim Tarihi: 01.06.2019

Kabul Tarihi: 16.10.2019

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.573270>

KLASİK NAHİV ÖĞRETİMİNDE DİDAKTİK BİR ÖĞE OLARAK “ELĞÂZ”

Ethem DEMİR*

Öz

Ders materyali olarak kullanılan nahiv kitaplarının çoğunlukla ezber gerektiren teorik bilgiler içermesi, bu ilmin kimi zaman öğrenciler nezdinde anlaşılmaz ve sıkıcı görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle nahiv ile ilgili konuların kolay ve eğlenceli bir şekilde sunumu için Arap edebiyatçıları, birçok teknik geliştirmiştir. Söz konusu tekniklerden biri de eğitim biliminde problem çözme tekniği olarak ifade edilen luğaz sanatıdır. Kaleme alınan bu akademik makalede tarihî süreç içerisinde bu anlamda oluşan literatür incelenmiş ve nahiv ile ilgili luğazlar farklı açılardan detaylı olarak analiz edilmiştir. *Nahvî luğazların* teorik yapısına ve biçimsel özelliklerine etraflıca yer veren bu makale, söz konusu luğazların pedagojik değerlerine ise farklı bir hassasiyetle yaklaşmıştır. Öte yandan bu luğazların nahiv öğretiminde kullanıldığında psikolojik, sosyolojik ve kültürel anlamda öğrenciye ne tür katkılar sağlayabileceği ile ilgili makalede interdisipliner bir yaklaşımla analizlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Nahiv İlmi, Nahiv Eğitimi, Luğaz Sanatı, Luğazların pedagojik değeri

USE RIDDLES TO TEACH CLASSICAL GRAMMAR AS AN EDUCATIONAL ELEMENT

Abstract

The fact that the nahiv books, which are used as a course material, contain theoretical information that mostly requires memorization has sometimes led to the discovery of this scholar in the face of students. For this reason, Arab literation has developed many techniques for the easy and fun presentation of the subjects of nahiv. One of the techniques in question is the riddle art which is expressed as problem solving technique in educational science. In this scholarly article, it has been studied in the historical process and nahiv riddle has been analyzed in detail from different perspectives. Nahiv riddles theoretical structure and formal features of the article in question, the pedagogical values are approached with a different sensitivity. On the other hand, in the article about how these riddles can be used in psychological, sociological and cultural terms when they are used in nahiv teaching, the article gives analyzes with an interdisciplinary approach.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Nahiv Science, Teaching Nahiv, The Art of Riddle, The Pedagogical Value of Riddles

*

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, ethemdemir84@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4877-7578

Giriş

Gizemli olmak, sıra dışı bir şey yapmak ve ilginç bir kişiliğe sahip olmak, tarih boyunca insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Gizemli bir varlık olan insan, bu ilgisini çocukluktan itibaren yaptığı ilginç şeylerle ortaya koymaya çalışmıştır.¹ Kanaatimizce insanın sahip olduğu bu duygular; onun eğlenme, etrafındakilerin dikkatini çekme ve farklılığını ortaya koyma isteğinden kaynaklanmaktadır.

İşaret edilen hususların bir tezahürü olarak farklı ifade üslûpları, değişik cümle terkipleri ve garip öbek yapıları ortaya çıkmıştır. Her dilde farklı bir şekilde isimlendirilen bu ifade biçimi, Arapça da başta luğaz/elğâz olmak üzere mu'amma, 'avîs, te'vîl, mermûs, muhâcât, mu'âyât, hazûra, remz, lahn, muveccih gibi birçok isimle anılmıştır.² Sözlükte çöl faresinin labirent şeklindeki yuvası anlamına gelen luğaz, ıstılahta bir kavramı ya da bir sözü doğrudan dile getirme veya bir nesneyi açık bir şekilde ifade etme yerine onu ima eden muamma ifadelerine denir.³

Genel luğaz kültürünün tarihî sürecine yakından bakıldığında Arapların eskiden beri gerek sosyal hayatlarında gerekse de edebî faaliyetlerinde bundan yararlandıkları görülmektedir. Zira bunun örneklerini câhiliye dönemi şairlerinden İmru'l-Kays'ın şiirlerinde bulmak mümkündür.⁴

Fıkıh, hadis usulü, kırâat, şiir, matematik ve düşünce alanlarında olduğu gibi nahiv ilminde de öteden beri luğazlardan yararlanılmıştır. Nitekim çok sayıda edebiyatçı, güzel bir vakit geçirmek, muhatabını sınamak bazen de birikimini ispatlamak için *nahvî luğazlara* başvurmuştur. Konuya yakından bakıldığında talebelerin bulunduğu medreseden padişahların düzenlediği ilim meclislerine kadar birçok ortamda *nahvî luğazlar* ilmî bir konu, neşelendiren bir nükte ve muhatabın ilmî düzeyini belirleyen bir soru olarak kullanılmıştır.

Nahvî luğazların işaret edilen sosyal ve kültürel değerinin bir işareti olarak pek çok edebiyatçı bu anlamda ciddi eserler kaleme almış ve bazıları da bu eserlere şerhler yazmıştır. Her biri farklı detaylara sahip bu eserlerin bazıları şiirlerde bulunan *nahvî luğazları* ele alırken, bazıları da nesirde bulunanlara yer vermiştir. Bu kapsamda kalem alınan eserlere bakıldığında İbn Hişâm el-Ensârî'nin *Elğâzu İbn Hişâm fi'n-nahv*, Hâlid el-Ezherî'nin *el-Elğâzu'n-nahviyye fi ilmi'l-Arabiyye*, İbn Esed el-Farikî'nin *el-İfsâh fi şerhi ebyâti müşkileti'l-irâb*, Alî b. 'Adlân el-Mûsîlî'nin *el-İntihâb li keşfi'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-irâb*, Suyûtî'nin *et-Tırâz fi'l-elğâz*, Ahmed Sukeyrec el-Hazrecî'nin *el-Ecvibetü'l-merdiyye 'ani'l-ahâcî ve'l-elğâzi'n-nahviyye*, Molla 'İsâm el-İsfrâyînî'nin *Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye*, Ebu'l-'Alâ el-

1 Fevzi Karademir, "Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 14 (2008), 2.

2 İbrahim Usta, "Arap Literatüründe "Luğaz/Elğâz " Kültürü", *The Journal of Academic Social Science Studies Jasss*, 2 (2009), 90.

3 Mehmet Faruk Çiftçi, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", *Nusha Dergisi*, 3 (2001), 97.

4 Musa Abdüsselam Mustafa Abiken, "el-Elğâzu'n-nahviyye ve hulûluha fi'l-makâmeti'l-katî'yyeti li'l-Harîrî", *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye*, 16/1 (2014), 231.

Ma'arî'nin *Kitâbu'l-Elğâz* ve ez-Zameşerî'nin *el-Muhâcât bi'l-mesâil'n-nahviyye* adlı eserlerin özellikle ön plana çıktığı görülmektedir.

Şiirdeki ya da belli bir eserdeki luğazlara ilişkin Türkiye'de akademik anlamda bazı edebî makaleler kaleme alınmıştır.⁵ Ancak *nahvî luğazları* genel anlamda ele alan, teorik yapılarına değinen, farklı türlerine yer veren ve interdisipliner bir yaklaşımla pedagojik değerlerini vurgulayan kitap, tez ve makale düzeyinde herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Kaleme aldığımız bu makalenin bu manada alanda bulunan mevzu bahis eksiklikleri gidereceğini ve nahiv eğitim dilinin çeşitlenmesi anlamındaki faaliyetlere katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

1. Nahvî Luğazların Teorik Yapısı

Gerek şiir gerekse de nesirde nahiv ve sarfın kurallarına ilişkin herhangi bir ifadenin luğaz formatına dönüştürmenin birçok farklı şekli bulunmaktadır. Sözü edilen şekillerin başında hazif, ziyâde, takdim, tehir, birleştirme, ayırıştırma, idgâm, gerektiği yerde vakıf edilmemesi, iklâb, sesteş kelimelerin kullanımı, tenâzu sanatı ve zarûratu'ş-şî'r gelmektedir.

Luğaza ilişkin kaleme alınmış eserlere bakıldığında yukarıda kendisine işaret edilen tüm luğaz formlarına yer verildiği görülmektedir. Ancak eşit bir dağılımı ön görmeyen ilgili eserler; hazif, takdim ve tehir gibi yollarla yapılan luğaz türlerine yoğun bir şekilde yer verirken tenâzu veya iklâb yoluyla yapılanlara ise daha az yer vermişlerdir. Kaleme alınan bu çalışmada işaret edilen tüm luğaz türlerine değinme olanağı söz konusu olmadığından dolayı daha yaygın bulunan bazı önemli türlerine değinilecektir.

1.1. Takdîm ve Tehir İle Yapmak

Nahvî luğazların takdîm ve tehir yoluyla yapımı; mübtedâ, haber, fiil, fâil ve mef'ûl gibi öğelerin cümlede Arap selîkasına aykırı bir şekilde dizayn edilmesiyle oluşmaktadır. Söz konusu öğelerin edebî bir anlayışa göre yerleştirilmemesi, cümlede bir kapalılığa yol açmaktadır. Bu kapalılığın giderilmesi; takdim ve tehir yoluyla yerleri değiştirilmiş ilgili kelimelerin cümledeki nahvî konumlarına

⁵ Bunun için bk. Mehmet Faruk Çiftçi, *Klasik Arap Şiirinde Luğaz*, Nusha Dergisi, 3 (2001); İbrahim Usta, "Arap Literatüründe "Luğaz/Elğâz " Kültürü", *The Journal of Academic Social Science Studies Jasss*, 2 (2009); Mehmet Yakışık - Mehmet Kırkız, "el-Mollâ Ömer el-İs'irdî ve Menhecuhu fî Kitâbi Miftâhi'l-Arab li Muğallakâti Kısımî'l-Edeb", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2 (2018); Murat Tala, "Arap Şiirinde Luğaz ve Mu'ammânın Yapısı: İbnü'l-Fârız'ın Divân'ına Teorik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22/2 (2018); Ahmet Tekin, "Molla 'İsâm ve Manzûmetu'l-Elğâzi'n-Nahviyye Adlı Eseri", *Tarih Okulu Dergisi TOD*, 38 (2019); Ahmet Tekin, "Meyafarkin Âlimlerden İbn Esed el-Farikî ve "el-İfsâh fî şerhi ebyâti'l-müşkileti'l-i'râb" adlı eseri" *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018): 407-420.

döndürülmesiyle ancak mümkündür. Öte yandan *nahvî luğazların* yapımında kullanılan bu yöntem, diğerlerine göre en eskisidir.⁶

Luğaza ilişkin kaleme alınmış edebî eserler dikkatli bir şekilde incelendiğinde takdim ve tehir yoluyla yapılmış çok sayıda luğaz örneğinin bulunduğu görülecektir. Konunun daha iyi anlaşılması adına bu hedefle oluşturulmuş şu şiirler örnek olarak verilebilir:

نُفَلِّقُ هَاماً لَمْ تَنْلُهُ أَكْفُنَا بِأَسْيَافِنَا هَامَ الْمُلُوكِ الْقَمَاقِمِ⁷

Ey elimizin kendisine ulaşmadığı kimse (Bizden kork! Çünkü) bizler kılıçlarımızla büyük kralların kellelerini uçururuz.

نُفَلِّقُ kelimesinin mef'ûlü tehir edilmiş هَاماً kelimesidir. Kendisine mef'ûl süsü yerilmiş olan هَاماً kelimesi ise tenbîh harfi olan هـ ve ismi mevsul olan مـ den dönüşen مـ harflerinden oluşmaktadır. Cümlede mana ve terkip noktasında aşırı kapalılık oluşturmak için مـ kelimesinin نـ harfini tenvînle yazan şairin, nahiv kaidelerini aşırı zorladığı görülmektedir. Şiirde luğaz türü bir ifade oluşturmak için başvurulan önemli hususlardan bir diğeri de nidâ harfinin hazif edilmesidir. Luğaz çözümlendikten sonra şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

نُفَلِّقُ بِأَسْيَافِنَا هَامَ الْمُلُوكِ الْقَمَاقِمِ هَا يَا مَنْ لَمْ تَنْلُهُ أَكْفُنَا

Luğaz nitelikli bir ifadeye ulaşmak için isim cümlesinin iki temel unsuru durumunda olan mübtedâ ve haberin terkipteki sıralamalarının değiştirildiği örneklerle de karşılaşmak mümkündür. Bu manadaki bir luğaz ifadesi için şu örnek verilebilir:

إِلَى اللَّهِ رَبِّي قَدْ رَجَعْتُ تَنْصَلًا لِتَغْفِرَ مَا قَدَّمْتُ رَبِّ الْمَعَارِجِ⁸

Tüm yollar, Allah'a döner. Ya rabbî yaptığım günahları affetmen için her şeyi geride bırakarak sana döndüm.

Mübtedâ ve haberin Arap selîkasına aykırı bir şekilde dizayn edildiği bu şiirde mübtedâ المعارج haber de şiirin başında bulunan إلى الله ifadesidir. Mübtedâ ma'rife ve haberin de şibhü'l-cümle olduğu durumda sözü edilen cümle unsurlarının takdim tehiri caizdir.⁹ Bu sebeple luğaza yol açan kapalılığın ilgili takdim tehirde ziyada ikisinin arasına giren uzun fâsıladan kaynaklandığı söylenebilir. Şiirde luğazın oluşmasına katkı sağlayan diğer bir unsur da nidâ harfinin hazif edilmesidir.

⁶ Zeyneb Cum'a, "el-Elğâzu'n-nahviyye dirâseten tehliyye", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Adâb*, 103 (2013), 166.

⁷ Semâsim Bisyûnî Abdulazîz Matar, "el-Elğâzu'n-nahviyye tabî'atuhâ ve kîmetuhâ fi'turâsi'n-nahvî", *Havliyyetü külliyyeti'l-lugati'l-Arabiyyeti bi'l-Menûfiyye*, 32 (2017), 793-794.

⁸ Alî b. 'Adlân el-Mûsilî, *el-İntihâb li keşfi'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-i'râb* (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, s. 30.

⁹ Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu katri'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, 4. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 120.

Şiirde bulunan söz konusu kapalılık ortadan kaldırıldığında şu ifadeden bahsedilebilir:

المعارجُ إلى الله يا ربِّ قد رجعتُ تنصلاً لتغفرَ ما قدَّمْتُ

1.2. Kelimeleri birleştirerek veya Ayrıştırarak Yapmak

Gramer kurallarına ve Arap selikasına aykırı bir şekilde iki veya daha fazla kelimeyi birleştirmek ya da ayırtmak suretiyle yapılmış pek çok luğaz örneğini bulmak mümkündür. Bu tür luğazları yapmanın farklı yolları vardır. Nitekim konuya daha yakından bakıldığında iki veya daha fazla kelimeyi birleştirme ya da ayırtmanın yanında iki harfin de gramer kurallarına aykırı olarak birleştirildiği veya ayrıştırıldığı luğaz örnekleri görülecektir. Bu tür luğazlar, sesli luğazlar kategorisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu tür luğazlar, yazıya döküldüğünde gramer kurallarına aykırılığı bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Ancak seslendirildiğinde sadece yanlış bir yerde vakıf edildiğinden dolayı böyle bir kelime oyunu mazur karşılanabilecektir. Bu anlamdaki bir luğaz, şu örnekle temellendirilebilir:

أَكَلْتُ دَجَاجَتَانِ وَبَطْنَانِ كَمَا رَكِبَ الْمَهْلَبُ بُعْلَتَانِ¹⁰

el-Muhleb, mukim kişinin katırına bindiği gibi ben de onun tavuk ve ördeklerini yedim.

Kendisine tesniye (ikil) süsü verilmiş olan *دجاجتان*, *بطتان* ve *بعلتان* kelimelerinin her biri, aslında gramer kurallarına aykırı olarak *دجاج* + *تان*, *بط* + *تان* ve *بعل* + *تان* gibi iki farklı kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır. *تان* kelimesi ise tahfif için *تأ* fiilinden dönüşen *تات* fiilinin ism-i fâilidir. Yazıldığında birçok nahvî zorlamalarla dolu olan bu örnek, seslendirildiğinde ise iyi bir luğaz potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

Luğazların oluşturulması için iki farklı ismin birleştiği gibi iki farklı fiilin de birleştiği birçok luğaz örneği bulunmaktadır. Bu manadaki bir luğaza Temîm b. Râfî' el-Mahzûmî'nin şu şiiriyle örnek verilebilir:

أَقُولُ لِعَبْدِ اللَّهِ لَمَّا سَقَاؤُنَا وَنَحْنُ بِوَادِي عَبْدِ شَمْسٍ وَهَاشِمَا

Abdişems vadisinde olduğumuz bir sırada suyum bitince Abdullah'a şimşeklere bak (yağmurun yağıp yağmayacağını anlaması için) dedim.

Şair, luğaz ifadesini oluşturmak için iki fiili birleştirmiştir. Nitekim kendisine Abdişems'in kardeşi Hâşim süsü verilmiş *وهاشما* kelimesi, aslında *وهي* ve *وشم* fiilinin emir sîgası olan *شم* fiillerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Öte yandan *شما* emir sîgasının aslı *شمن* olup tekit için sonunda bulunan *ن* harfi, muammalık oluşturmak için elif

¹⁰ Ebû Nasır el-Hasan b. Esed el-Fârûkî, *el-İfsâh fi şerhi ebyâti müşkileti'l-i'râb* (nşr. Saîd el-Afgânî), Bingâzi: Bingâzi Üniversitesi, 1974, s. 365.

harfine dönüşmüştür.¹¹ Şiirdeki kapalılık giderildikten sonra şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

أَقُولُ لِعَبْدِ اللَّهِ مَا سَقَاؤُنَا وَحَى وَنَحْنُ بِوَادِي عَيْدِ شَمْسٍ نَتَمَنُّ

1.3. Hazif veya Ziyâde İle Yapmak

Hazif veya ziyâde yoluyla cümlede luğaz oluşturma durumu, farklı şekillerde olabilmektedir. Söz konusu şekillere daha yakından bakıldığında başlıca olanlarının gramer kuralları ve Arap selîkasına göre olması gereken bir harfin silinmesi ya da olmaması gereken bir harfin ilave edilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Luğaz ifadesini oluşturma hedefiyle gramer kurallarına aykırı bir şekilde bir harfin silinmesi bağlamında şu örnek verilebilir:

إِنَّا إِذَا مَا أَتَيْنَاهُمْ بِقَارِعَةٍ قَالُوا لِقَارِنَا خَلَّ الْأَسَاطِيرُ¹²

Biz, onları perişan ettiğimizi hatırlattığımızda onlar, kıssacımıza ağlamayın ve bırakın bu yalanları, dediler.

Anlam itibari ile kendisine mef'ûl süsü verilmiş olan الأساطير kelimesi, hüzn anlamındaki الأسي ve طار fiilinin emir sîgası olan طيروا gibi iki farklı kelimenin birleşmesinden oluşmaktadır. Ancak şair cümlede kapalılık oluşturmak adına nahvî kaideleri göz ardı ederek طيروا kelimesinin sonunda bulunun واو الجماعة harfini silmiştir. Söz konusu kapalılık giderildikten sonra şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

إِنَّا إِذَا مَا أَتَيْنَاهُمْ بِقَارِعَةٍ قَالُوا لِقَارِنَا خَلَّ الْأَسَى وَ طِيرُوا

Luğaz oluşturmak için bazen şiirde aşırı kapalılığa gidildiği de görülmektedir. Bu tür şiirlerdeki kapalılığı gidermek ve luğazı çözümlmek için ciddi bir yoğunlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sözü edilen şiirlerden biri de takdim tehir, hazif, ziyâde ve tevriyeye yer veren şu örnektir:

قَالَ زَيْدٌ سَمِعْتُ صَاحِبَ بَكْرِ قَائِلًا قَدْ وَقَعْتُ فِي الْأَوَاءِ

Ben Zeyd'in 'Ey arkadaşım Bekir'in başında büyük bir musibet var. Ona yardım edin.' şeklindeki sözünü duydum.

İçinde çok sayıda kapalı noktayı barındıran bu şiirin başında bulunan ve kendisine mâzi fiili süsü verilmiş olan قال kelimesi, يقول fiilinin mastarlarından biri olup سمعت fiilinin mukaddem mef'ûlüdür. قال kelimesinin fâili gibi gösterilen زيد kelimesi, ona muzafun ileyhtir. صاحب kelimesi, terhîme uğramış ve aslı صاحبي olan صاح kelimesine bitişik olması gereken ب harfinden oluşmaktadır. بكر kelimesi, الأواء kelimesinin mukaddem haberidir. قائل kelimesi, gizli bir mübtedâya haberdir.

¹¹ Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Elğâzu İbn Hişâm fi'n-nahvi* (nşr. Es'ad Hudeyr), Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, ts., s. 58.

¹² Fârukî, *el-İfsâh fi şerhi ebyâti müşkileti'l-i'râb*, s. 205.

Cümledeki kapalılığı artırmak için son harfi ötre yapılan *وقعت* kelimesinin son harfi aslında sâkindir. Cer harfi olarak gösterilen *ي* ise gramer kurallarına aykırı olarak sonuna *ى* harfi eklenen *ي* - *ي* fiilinin emir sîgasıdır.¹³ Şiirin çözümlenmiş hali şu şekildedir:

سَمِعْتُ قَالَ زَيْدٌ وَهُوَ قَائِلٌ يَا صَاحِبِي الْأَوَاءُ بِنَكْرٍ قَدْ وَقَعْتُ فَبِ لَه

1.4. İdgâm İle Yapmak

İdgâm yoluyla luğazın oluşturulması; mahreç, sıfat ve cinsleri aynı olan iki harften sâkin olanın harekeli olana idgâm edilmesiyle oluşmaktadır. Mahreç yakınlığından dolayı meydana gelen idgâm için şu örnek verilebilir:

عَافَتِ الْمَاءَ فِي الشِّتَاءِ فَمَلْنَا بِرَدِيهِ تُصَادِفِيهِ سَخِينَا¹⁴

Soğuk olur kaygısıyla o, kışın su içmeyi bıraktı. Bunun üzerine ona suyun kaynağına git orada suyun ılık olduğunu bulursun, dedik.

Tek bir kelime şeklinde görülen *بَرَدِي* kelimesi, aslında istidrâk harfi olan *ب* ve *رَدِي* fiilinin emir sîgası olan *رَدِي* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Zira *بَرَدِي* kelimesi, bu şekilde bırakılırsa "Suyu soğut ki onu ılık bulacaksınız" gibi anlamsız ve çelişkili bir sonuç ortaya çıkacaktır. Sözü edilen şiirde bulunan luğaz çözümlendikten sonra ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

عَافَتِ الْمَاءَ فِي الشِّتَاءِ فَمَلْنَا بِل رَدِيهِ تُصَادِفِيهِ سَخِينَا

Cümlede kapalılık oluşturmak için başvuru yollardan biri de iki harfin birbirine idgâm edilmesidir. Bu hedefle aşağıda verilen şiirde de görüleceği üzere "nûn" ile "mîm" harfleri birbirine idgâm edilmiştir. Bu iki harf, mahreç açısından her ne kadar farklı olsa da "cehr" ve "gunne" gibi fonetik açıdan birbirine yakındırlar.

لَمَّا رَأَيْتَ أَبَا زَيْدٍ مُقَاتِلًا أَدْعَ الْقِتَالَ وَأَشْهَدُ الْمُهَيْجَاءَ¹⁵

Ebû Zeyîd'in savaştığını gördüğüm sürece ben, mücadeleye ve savaştan geri durmayacağım.

Luğaza yol açan şiirdeki kapalılığa yakından bakıldığında *لَمَّا* harfine benzetilen harfin aslında nasb harflerinden olan *ل* ve zarf için olan *مَا* harflerinden oluştuğu görülmektedir. *عَدَّ* fiili, *ل* harfi ile mansûb olmuştur. İkisinin arasına *مَا* harfi eklenmiştir.

¹³ İbn Hişâm el-Ensârî, *Elğâzu İbn Hişâm fi'n-nahvi*, s. 16-17.

¹⁴ Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârif*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1991, I, 312.

¹⁵ Tâcuddin Ömer b. Ali b. Sâlim el-Fâkihânî el-Leğmî el-İskenderî, *el-İşâratü fi'n-nehvi ve şerhihâ 'telhîsu'l-ibâre fi şerhi'l-işâra'* (nşr. Mahmûd Muhammed el-'Âmûdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s., s. 86-87.

يَزِيدٌ مِثْلًا gibi uzun bir cümle girmiştir.¹⁶ Şüphesiz bu durum da şiirdeki kapalılığı artırmıştır. Şiirdeki luğazı oluşturan diğer bir husus da أَشْهَد fiilinden önce أَنْ harfinin gizlenmesidir. أَشْهَد fiili, أَنْ ile mastara tevil olunup القتال kelimesine atfedilmiştir.¹⁷ Şiirdeki sözü edilen muamma durum açığa kavuşturulduktan sonra şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

لَنْ أَدْعَ الْقِتَالَ وَ أَنْ أَشْهَدَ الْهَيْجَاءَ مَا رَأَيْتَ أَبَا يَزِيدَ مُثَاتِلًا

2. Nahvî Luğazların İfade edilme Şekilleri

2.1. Şiir

Şiirsel bir ifadeyle kurulan luğazlar; çoğunlukla ses ve lafız oyunları ile cümlede terkip veya anlam açısından kapalılık oluşturularak yapılmaktadır. İşaret edilen ses ve kelime oyunları daha önce kendisine değinildiği gibi idgâm, takdim, tehir, ayırıştırma, birleştirme, hazf ve ziyâde yoluyla yapılmaktadır. Şiirsel luğazlar, nahvin tüm kurallarından ve zarûrât-i şîriyye dâhil şiirin tüm olanaklarından yararlanılarak yapılmaktadır. Bu anlamdaki luğazların çözümü, nahiv ilminin inceliklerini hatta şaz olan vecihlerini de bilmeyi gerektirmektedir.¹⁸

Nahvî luğazlarının önemli bir bölümü, şiir şeklinde ifade edilmiştir. Zira konuya bu zaviyeden bakıldığında onlarca luğaz eserinin bu minvalde kaleme alındığı görülmektedir. Bu noktada öne çıkan İbn Hişâm el-Ensârî'nin *Elğâzu İbn Hişâm fi'n-nahvi*, Hasan b. Esed el-Fârukî'nin *el-İfsâh fi şerhi ebyâti müşkileti'l-i'râb*, Şeyh Hâlid el-Ezherî'nin *el-Elğâzu'n-nahviyye fi ilmi'l-Arabiyye*, Alî b. 'Adlân el-Mûsîlî'nin *el-İntihâb li keşfi'l-ebiyâti'l-müşkileti'l-i'râb*, Ahmed Sukeyrec el-Hazrecî'nin *el-Ecvibetü'l-merdiyye 'ani'l-ahâcî ve'l-elğâzi'n-nahviyye*, Suyûtî'nin *et-Tırâz fi'l-elğâz ve Molla 'İsâm el-İsfrâyînî'nin Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye* adlı eserleridir.

2.1.1. Şiirdeki Metin Luğazları

Şiirde bulunan luğazların bir bölümü zarûrât-i şîriyyenin getirdiği muammadan doğmuştur. Bu manadaki bir luğaz için İbnü Mâlik'in *el-Elfiyye* adlı eserinde bulunan şu nazım örnek olarak gösterilebilir:

نَكْرَةٌ قَابِلٌ أَلْ مُؤْتِرًا أَوْ وَاقِعٌ مَوْقِعٌ مَا قَدَّ دُكْرًا¹⁹

¹⁶ Basrîlere göre nasb harflerinden olan لَنْ ile kendisiyle mensup olan fiili arasına "ara cümle" sadece şiirde girebilir. Kûfler ise, şiir dışındaki bazı durumlarda da bunun caiz olduğunu ifade etmişlerdir. (Ebu'l-Hasan Nûruddin Ali b. Muhammed b. İsâ, *Şerhu'l-eshmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* (nşr. Hasan Hamed), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, ts., III, 188-190)

¹⁷ Muzârî, fiilin *واو العطف* harfinden sonra gizlenmiş أَنْ ile nasb edilebilmesi için söz konusu muzârî fiilin, câmid bir isme atif edilmesi gerekmektedir. (eş-Şeyh Mustafa el-Galâyînî, *Câmi'u'd-durûsu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, II, 119.)

¹⁸ Abdülhuseyin Tâhir Muhammed - Abdülvâhid Halef Visâk, "ed-Dersu'n-nahvî fi elğâzi'n-nuhât ve Ahâcîhim", *Mecelletü Misân li'l-Dirâsâti'l-Akâdîmiyye* 10/8 (2011), 11.

¹⁹ Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endülûsî, *Metnü elfiyeti İbn Mâlik fi'n-nahvi ve's-sarf*, Beyrut: Mektebetü'ş-Şa'biyye, ts., s. 5.

Nekre kelime, f harfini aldığıında onunla ma'rife olan ya da ilgili harfi belirtilen şekilde alabilen kelimenin müradifi olan isimdir.

Salt metnine bakıldığında oldukça kapalı olduğu görülen bu nazım, ciddi bir izahata ihtiyaç duymaktadır. Çeşitli haziflere uğramış olan bu nazımın metin tahlili yapıldığında hal konumunda olan مؤثرا kelimesinin مؤثرا فيه التعريف (Onu ma'rife edecek bir durumda olmak) ve ذكر kelimesinin ذكر من كونه قابلا لحرف ال مؤثرا فيه التعريف (al ile ma'rife olabilen bir kelimenin pozisyonunda bulunmak) anlamında olduğu görülmektedir. Nazımda bulunan luğazlar çözümlendikten sonra şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

النَّكْرَةُ مَا يُقْبَلُ أَلْ مُؤَثِّرًا فِيهِ التَّعْرِيفُ أَوْ يَقَعُ مَوْجِعَ مَا يُقْبَلُ أَلْ

Nazımdaki anlam kapalılığını artıran hususlardan biri de bazı kelimelerin çeşitli noktalara işaret etmesidir. Bu kapsamda bakıldığında مؤثرا kelimesinin العباس kelimesinde bulunan ال harfine ve واقع موقع ما قد ذكرنا kelimesinin de ذو kelimesine işaret ettiği görülmektedir. Zira özel isim olduğundan dolayı ma'rife olan العباس kelimesi, bu noktada ال harfinden etkilenmemiştir. Nekre olan ذو kelimesi de ال harfini kabul etmediği halde bu harfi kabul eden صاحب anlamına gelmiştir.

2.1.2. Şiirdeki Soru Luğazları

Şiirde bulunan bu tür luğazlar, çoğunlukla soru ifadesi şeklinde kurulmuştur. Luğaz oluşturma hedefiyle söylenen bu şiirler, anlam kapalılığını oluşturmak için idgâm, takdim, tehir ve hazif gibi kelime oyunlarından ziyade doğrudan soru şeklinde dizayn edilmiştir. Bu manada kaleme alınan çalışmaların başında Hazrecî'nin *el-Ecvibetü'l-merdiyye 'ani'l-ahâcî ve'l-elğâzi'n-nahviyye*, Suyûtî'nin *et-Tırâz fi'l-elğâz ve İsrâyîni'nin Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye* adlı eserleri gelmektedir.

İşaret edilen eserlerde bu manada kurulmuş olan luğazlar için şu örnekler verilebilir:

مَا كَلِمَةً فِي لَفْظِهَا وَاحِدَةً وَجَمْعُهَا قَدْ يَتَعْتَبَرَانِ²⁰

Hangi kelimenin lafzı, hem tekili hem de çoğulu için kullanılabilir.

Luğaz, sonundaki illet harfi "yâ" olan muzârî nâkıs fiiline işaret etmektedir. Zira bu fiil, تَرْضَىٰ ya طالبًا ve تَرْضَىٰ ya طالبًا örneklerinde görüldüğü üzere müfred müennes muhâtaba ve cem'-i müennes muhâtaba çekimlerinde aynıdır. Örneğin konu, تَرْضَىٰ örneği ile detaylandırıldığında gerek müfred müennes muhâtaba gerekse de cem'-i müennes muhâtaba çekimlerinde تَرْضَىٰ şeklinde olduğu görülmektedir. İkisi, çekim açısından aynı olsa da vezin açısından birbirinden farklıdır. Zira müfred müennes

²⁰ Celâluddîn Abdurrahman Ebû Bekir es-Suyûtî, *et-Tırâz fi'l-elğâz* (nşr. Tâhâ Abdurrauf Saad), Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003, s. 73-74.

muhâtaba çekiminde تَرَضَيْنَ fiilinin vezni تُفَعِّينَ iken cem'-i müennes muhâtaba çekiminde تَفَعَّلْنَ şeklindedir.²¹

وَأَيِّنَ "م" جَاءَتْ عَيَانًا مُهْمَلَةً وَذَاتَ نَصْبٍ فَدَّ حَكَاهُ التَّفَعُّلُ²²

Rivayetlere göre م harfi, nerede işlevsiz kalmış ve nerede fiili nasb etmiştir.

Soru ifadesi şeklinde kurulan bu nazımda iki tane luğaz bulunmaktadır. م harfinin cezm görevini nerede icra edemediği sorusuna bakıldığında Basra ekolünün önemli âlimlerinden el-Ahfeş'in aşağıda aktardığı şiirden de anlaşılacağı üzere م harfinin bazen bu görevini yapamadığı görülmektedir:

لَوْلَا فَوَارِسُ مِنْ جَنِّمْ وَأَسْرُهُمْ يَوْمَ الصُّلَيْفَاءِ أَمْ يُؤْفُونَ بِالْجَارِ²³

Cezm edatı olan م harfinin muzâri fiilini nasb ettiğine ilişkin şiirin ikinci bölümünde yer alan luğaz sorusu incelendiğinde bu anlamda bazı kıraat ve şiirlerin olduğu görülmektedir. Böyle bir iddia ile ortaya çıkan Kûfe ekolünden Ebu'l-Hasan Ali b. Mübarek el-Lihyânî, bazı kıraatlerde (أَمْ نَشْرَحُ) şeklinde okunduğunu ifade etmiştir. Bu iddiasını şiirle de destekleyen el-Lehyânî, bu noktada şu örneği vermiştir:

فِي أَيِّ يَوْمِي مِنَ الْمَوْتِ أَفْرُ أَيُّومَ أَمْ يُفَدَّرُ أَمْ يَوْمَ قُدِرَ²⁴

Arap dilcilerinin bu harfin sadece cezm için kullanılabileceği noktasındaki ittifaklarına bakıldığında ilgili şiirlerde dile getirilen kullanımların, tamamen şâz olduğunu görülmektedir.

2.2. Nesir

Nahvî luğazların önemli bir bölümü şiirsel bir dil ile kaleme alınırken bir bölümü de nesir şeklinde ifade edilmiştir. Bu tür luğazlar, her ne kadar şiirsel bir dille ifade edilmemişse de belli bir cinâs üslûbuna sahip olduğu söylenebilir. Harîrî'nin şu luğaz örneği, bu açıdan iyi bir örnektir:

وَمَا وَصَفْتُ إِذَا أُرِدَفَ بِالْتَّوْنِ، نَقَصَ صَاحِبُهُ فِي الْعُبُودِ، وَقَوْمَ بِالْدَّوْنِ، وَخَرَجَ مِنَ الرَّبَّوْنِ، وَتَعَرَّضَ لِلْمُهُونِ؟²⁵

Hangi kelime, sonuna "nûn" harfi eklendiğinde onunla nitelenen kişi; gözden düşer, değersiz görülür, asıl müşteri olmaktan çıkar ve kötü muameleye maruz kalır.

²¹ Molla 'İsâm el-İsfrâyînî, *Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye* (nşr. Ali Huseyin el-Bevvâb), Kahire, Mektebetü's-Sakâfeti'n-Diniyye, 2000, s. 19.

²² İsfrâyînî, *Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye*, s. 19.

²³ Bahâuddin b. 'Akîl, *el-Musâ'id 'alâ teshîli'l-fevâid* (nşr. Muhammed Kâmil Berakât), Cidde: Dâru'l-Medenî, 1984, III, 131-132.

²⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, I, 306; İsfrâyînî, *Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye*, s. 19.

²⁵ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. el-Mümin el-Kaysî eş-Şureyşî, *Şerhu makâmât'l-Harîri el-Basrî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992, III, 30.

Luğazda kastedilen ضَيْف kelimesidir. Zira sonuna "nûn" herfi eklendiğinde ضَيْفَن olur ki bu da misafirin ardına düşen tufeylîdir.

Nesir tarzı luğazlarda ses ve kelime oyunları bulunmamaktadır. Bu tür luğazların çözümü; nahiv ilminin şâz dâhil tüm kurallarını bilmeğe, inceliklerine vakıf olmaya ve keskin bir zekâyâ bağlıdır. Daha çok Zemahşerî'nin *el-Muhâcât bi'l-mesâil'i'n-nahviyye* ve Harîrî'nin *el-Makâmât* adlı eserlerinde görülen bu tür luğazlar, şu örnekle detaylandırılabilir:

أَحْرَبْنِي عَمَّا يُنْصَبُ وَيُجْرُّ وَهُوَ رَفْعٌ وَعَمَّا تَدْخُلُهُ التَّثْنِيَةُ وَهُوَ جَمْعٌ²⁶

Hangi kelime, temelde merfu olduğu halde mensub ve mecrur olarak okunur?

Hangi kelime, çoğul olduğu halde ikil olarak ifade edilir?

Luğazın ilk kısmında mahkiye i'râbına²⁷ işaret eden Zemahşerî, Hicâzluların زَيْدًا şeklinde bir ifade kullanan birine mahkiye i'râbı yoluyla مَن زَيْدًا şeklinde karşılık verdiklerini belirtmiştir. مَن زَيْدًا cümlesinde زَيْدًا kelimesi, mübtedâ olmasına rağmen ilk cümledeki hareketi göz önünde bulundurularak mansub olarak okunmuştur. Aynı şekilde سَأَلْتُ عَلَى زَيْدٍ ifadesine karşılık مَن زَيْدٍ şeklinde mukabelede bulunulmuştur.

Luğazın ikinci kısmına bakıldığında çoğul olduğu halde tevil yoluyla anlam ve kalıp olarak ikile dönüşen bazı kelimelere işaret edildiği görülmektedir. Böyle bir durum için şöyle bir örnek verilebilir:

لَأَصْبِحَ الْحَيُّ أَوْبَادًا وَمَنْ يَجِدُوا عِنْدَ التَّفَرُّقِ فِي الْهَيْجَا جَمَالَيْنِ

Kabilenin erkekleri, öyle büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya kalacaklar ki savaşta kullanacakları o iki deve çeşidini bulamayacaklar.

Kalıp ve mana açısından ikile dönüşen جمال kelimesi, esasen جَمَل kelimesinin çoğuludur. Çoğul olan جمال kelimesinin bu şekilde ikile dönüşmesi, جمالَيْنِ kelimesinden iki farklı deve grubunun kastedilmesiyle olmuştur.²⁸ Luğazda "çoğul olan bir kelimedenden ikil kastedilir." İfadesi de bu tür örneklere işaret etmektedir.

3. Pedagojik Değeri

Hedef kitleye bilginin daha verimli aktarılması için tarih boyunca çok farklı yöntem ve teknikler denenmiştir. Bu açıdan bakıldığında sesli okuma, sessiz okuma, beyin fırtınası, soru - cevap, gösterip yaptırma ve problem çözme gibi tekniklerin daha çok

²⁶ Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud, b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Muhâcât bi'l-mesâil'i'n-nahviyye* (nşr. Behîce Bâkir el-Husnâ), Bağdat: Matbaatu Esat, 1973, s. 96.

²⁷ Mahkiye i'râbı, bir kelimenin mütekellimden duyulduğu hareketiyle ifade edilmesidir. (Refâh Abdulhuseyin Muhdî el-Fetlâvî, "el-l'râb 'ale'l-hikâye", *Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-'ulûm'i-l-insâniyyeti*, 12/4 (2009), 88.)

²⁸ Zemahşerî, *el-Muhâcât bi'l-mesâil'i'n-nahviyye*, s. 98

kullanıldığı görülmüştür.²⁹ Uygulanan bir eğitim tekniğinin süreç içerisinde aksayan yönleri görüldüğünde ilgili teknik terkedilip bir diğerine geçilmiştir.

İşaret edildiği üzere genel eğitim sisteminde farklı öğretim teknikleri uygulandığı gibi nahiv öğretiminde de farklı teknikler uygulanmıştır. Esasen nahiv kitaplarının ağırlıklı olarak konuları teorik olarak vermesi, bu realitenin da ezber anlayışına yönlendirmesi, nahiv öğretiminde farklı tekniklerin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluktan olacak ki nahiv öğretiminde istinbât, metin inceleme, diyalog, problem çözme ve daha birçok teknik kullanılmıştır.³⁰

Nahiv öğretiminde kullanılan luğazlar, problem çözme tekniği kapsamında değerlendirilmektedir. Zira öğretmen sınıfta öğrencilere bir luğaz yöneltir, öğrenciler de bunu çözmek için çeşitli zihin egzersizleri yaparlar. Bu sırada etkin bir role sahip olan öğretmen de öğrencilerin doğru cevaba ulaşmaları için yönlendirici bazı katkılarda bulunur.

Nahiv dersi sırasında ara ara pedagojik değeri yüksek *nahvî luğazların* kullanılması, eğitimin yanı sıra öğrenciye psikolojik, sosyolojik ve kültürel manada da birçok değer katmaktadır. Söz konusu değerler, şu şekilde detaylandırılabilir:

3.1. Nahvin İnceliklerini Öğretme ve Çözüm Becerisini Geliştirme

Luğazlar, nahiv ilminin inceliklerini öğretmede çok önemli bir role sahiptir. Zira bu luğazların muhtevasına yakından bakıldığında nahvin farklı konularına dair sahîh ve şâz görüşlerin tezahürlerine yer verdiği görülmektedir. Nahiv ilminin tüm olanaklarını sonuna kadar kullanan luğazlar, öğrenci açısından güçlü bir eğitim tekniği olarak durmaktadır. Nahvin inceliklerini anlamaya ve kompleks konularını çözmeye çalışan bir öğrencinin şüphesiz sorunları çözmeye, meselelere farklı açılardan bakabilme ve eleştirel düşünme becerileri gelişir.

Luğaz çözümü sırasında mevcut bilgilerden hareket ederek bilmediklerini analitik ve sistematik bir metotla ortaya çıkarmak için sıkı bir düşünsel etkinlik içerisine giren öğrenci; hayal dünyasını, mantıksal yetilerini ve düşünsel becerilerini zenginleştirerek bu çözmeye süreci tamamlar.³¹

Bir luğaz sorulduğunda onunla ilgili verilen ipuçları, öncelikle beyne iletilen kodlarla analiz edilir sonra da tümevarım yoluyla ilgili veriler organize edilir ve istenilen sonuca ulaşılır. Bu şekilde izlenen bir süreç, öğrencinin bilgi edinmek,

²⁹ Mehmet Mustafa Toker, "Aktif Öğrenme", *Mevzuat Dergisi* 6 (2003), <https://www.mevzuatdergisi.com/> (erişim: 10 Mayıs 2019).

³⁰ Bu tekniklerin detayı için bk. Mel'ab Abdulkadir, "Menâhîcu tedrisi mâddeti'l-lugati'l-Arabiyyeti fi't-ta'lîm'l-mutavasati'l-kavâ'idi'n-nahviyyeti inmûzecen", (yüksek lisans tezi, Cezayir Ebû Bekir Belkâyed Üniversitesi, 2016).

³¹ Ayrıca bk. Elif Emine Balta, "Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/1 (2013), 895.

çıkarım yapabilmek, yorumlamak, sonuca ulaşabilmek ve sistematik düşünebilmek gibi birçok düşünsel yetisini geliştirir.³²

3.2. Eğlendirme ve Dayanışmayı Güçlendirme

Gerek klasik gerekse de modern nahiv kitaplarının pek çoğu benzer bir formda dizayn edilmiştir. Nitekim ilgili eserlerin çoğu, nahiv konularına ilişkin teorik bilgiler ve az sayıda örnekler şeklinde kaleme alınmıştır. Sözü edilen nahiv kitaplarının tekdüze tasarımının verdiği sıkıcılığa uygulanan ezbere dayalı eğitim metodunun sıkıcılığı da eklendiğinde öğrenci açısından kaygılandırıcı bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir. Tam da bu noktada farklı bir eğitim olanağını sunan luğazların bu monotonluğu dağıtan önemi ortaya çıkmaktadır. Luğazların bu anlamdaki işlevine bakıldığında düşündürme, eğlendirme ve güzel vakit geçirme gibi çeşitli olanaklara sahip olduğu görülmektedir. Luğazlar, bir sınıf ortamında sorulduğunda tüm öğrencileri aynı anda beraberce bir sorunu çözme hedefine de yönlendirmektedir. Bu durum da öğrencilerin takım çalışma ruhunu güçlendirmekte, beraber keyifli bir zaman geçirmelerini sağlamak ve motivasyonlarını artırmaktadır.

Eğlendirme noktasında luğazların sağladığı diğer bir avantaj da insanın merak ve gizlenme duygularını harekete geçirmesidir. Şöyle ki insan esasen gizemli bir varlıktır. Çocukluğundan itibaren saklanma şeklinde başlayan bu gizemli yapısı, büyüdükçe hareketlerine ve konuşmalarına yansıdığı görülmektedir. Günlük konuşma ve edebî eserlerdeki mecazlı ifadelerin yaygınlığı bu gizem düşüncesinin bir tezahürüdür.³³ Luğaz ifadelerinin kullanılması insanın gizem düşüncesini, bu luğazları çözmeye çalışmak da onun ilgili gizemi bilme merakını harekete geçirmektedir.

3.3. Genel Tekrar ve Uygula İmkânı Sağlama

Nahiv öğreniminde luğaz sanatının kullanımı; nahvî kaidelerin tekrar edilmesi ve uygulanması noktasında büyük önem arz etmektedir. Zira luğaza yer veren herhangi bir şiir veya nesir ifadesinde takdim, tehir, hazif, ziyade ve idgâm gibi birçok nahvî olguların kullanıldığı ve cümle yapılarının kurulduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle nahvî bir luğazın çözümüyle uğraşan öğrenci, farkında olmadan nahvin birçok kuralını gözden geçirmekte ve öğrendiklerini pekiştirmektedir. Bunun yanında öğrendiği teorik bilgiyi pratiğe aktarma imkânı da bulan öğrenci, ilgili uygulama tekniği ile bilgilerinin kalıcılıştırmaktadır.

³² Cafer Özdemir - Merve Kısa, "Türkçe Öğretimi Bağlamında Bilmecelerin Eğitimsel İşlevleri", *1. Uluslararası Dil ve Dil Eğitimi Konferansı* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 22-23 Eylül 2017), 155.

³³ Özdemir - Kısa, "Türkçe Öğretimi Bağlamında Bilmecelerin Eğitimsel İşlevleri", 154.

3.4. Edebî estetizm kazandırma

Nahvî luğazlar, okura edebî estetizm kazandırma ve ifade gücünü geliştirme noktasında önemli bir değere sahiptir. Zira luğazlara yer veren şiir ve nesir ifadelerine bakıldığında nahiv ve belagatın tüm olanaklarından en üst düzeyde yararlandıkları, ciddi bir birikime dayandıkları ve delil olabilecek yüksek bir edebî değere sahip oldukları görülmektedir. Luğazlarda güçlü ifadelerle yer alan teşbîh, mecâz, kinâye ve tasvîr gibi belagat olguları, bu kanaati güçlendirmektedir. Okura edebî bir meleke kazandırma potansiyeline sahip luğazlar, okurun ifade gücünü geliştirme olanağına da sahiptir. Nitekim luğazlara bu kapsamda bakıldığında nahvin dar ve katı kurallarını oldukça zorladığı ve bu yolla meramı çok farklı şekillerde ifade edebildiği görülmüştür.

Kişiyeye edebî zevk ve ifade gücü kazandırmanın yanında dolaylı olarak Arap yazım bilgisini de kazandıran luğazlar,³⁴ kelimenin ne şekilde yazılması gerektiğine, hangi kelimenin sonuna istisnai olarak ne tür harflerin ekleneceğine ve cümledeki kelimelerin bir birinden ne ölçüde uzak olacağına ilişkin uygulamaya dayalı bilgiler vermektedir. Ancak bu anlamdaki luğazlar, daha çok sesli luğazların yazıya aktarılması durumunda ortaya çıkmaktadır.

3.5. Seviye Belirleme

Nahvî luğazların sunduğu önemli yararlarından biri de muhatabın gramer bilgisi ve kavrayış düzeyini ölçebilmesidir. Zira iyi bir luğaz örneğiyle muhatabın nahvî derinliği, muhâkeme yeteneği ve çözümleme gücü kolay bir şekilde anlaşılabilir.³⁵ Arap edebiyatı tarihinde pek çok kişi, karşısındakinin ilmî düzeyini anlamak, zekâ seviyesini ölçmek ya da zor durumda bırakmak için luğazların bu yönünden yararlanmıştır. Nitekim Kûfe ekolundan Ebu'l-Hasan el-Kisâî ve Basra ekolundan Ebû Muhammed el-Yezîdî'nin ilmi düzeylerini ölçmek isteyen Halife Harun Reşîd, kendilerine şu luğazı sormuştur:

لا يكون العَيْرُ مُهْرًا ولا يكون المَهْرُ مُهْرًا

Yaban eşeği, tay olamaz, olamaz. Tay, taydır.

Kisâî, cümlenin bu şekilde doğru olamayacağını, zira sonda bulunan مَهْرٌ kelimesinin يكون fiiline haber olabilmesi için mansûb olması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine söz alan Yezîdî, şiirde herhangi bir hatanın bulunmadığını belirterek cümlenin "tâmme" için olan لا يكون مَهْرٌ ile tamamlandığını مَهْرٌ المَهْرُ kelimesinin ise mübtedâ - haber olduğunu belirtmiştir.³⁶

³⁴ Cum'a, "el-Elğâzu'n-nahviyye dirâseten tehlîliyye", 165.

³⁵ Cum'a, "el-Elğâzu'n-nahviyye dirâseten tehlîliyye", 164.

³⁶ Emînuddin Ebû Muhammed Abdulvahhâb Ahmed b. Vehbân, *Ahâsinu'l-ahbâr fî mehâsini seb'ati'l-ahyâr eimmeti'l-hamseti'l-emsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts., s. 135.

Sonuç

Nahvî luğazlar; edebî yapıları, anlam yüklü kelimeleri ve pedagojik değerleriyle Arap edebiyatının ilgi çeken önemli bir unsurudur. Gerek işaret edilen faydalarından gerekse de keyifli bir zaman yaşatma gibi daha farklı özelliklerinden dolayı öteden beri ilmî ortamlarda ilgi duyulan eğitsel bir araç olmuştur. Luğazların söz konusu rantabilite yapıları sebebiyle pek çok edebiyatçı bu anlamda ciddi eserler kaleme almıştır. İlgili eserlerdeki luğazların kaynağına bakıldığında bir bölümünün kaynağı belli olduğu ancak önemli bir bölümünün meçhul menşeli olduğu görülmüştür. Bazıları şiir bazıları nesir formunda olan bu luğazların yapımında başta hazif, ziyâde, takdim, tehir, birleştirme, ayırıştırma ve idgâm olmak üzere birçok farklı yönetime başvurulmuştur. Farklı muamma düzeylerine sahip *nahvî luğazların* bir bölümü keskin bir zekâyâ bir bölümü derin bir gramer bilgisine bir bölümü de zekâ ve gramere ihtiyaç duymaktadır. Arap edebiyatındaki genel luğaz kültürüne ilişkin Türk akademik çevrelerde makale düzeyinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmalara yakından bakıldığında eleştirel düşünme, analiz etme ve problem çözme gibi öğrencinin üst düzey becerilerini geliştiren *nahvî luğazlara* ve bunların psikolojik, sosyolojik, kültürel ve pedagojik anlamda öğrenciye kattığı değerlere ya hiç ya da yeterince yer verilmediği görülmüştür. Nahiv öğretiminde yardımcı bir unsur olarak kullanıldığında pedagojik anlamda öğrenciye pek çok şey katma potansiyeline sahip olan ilgili luğazların bu yönünden yeterince yararlanılamamıştır. Ancak bu noktadaki eksiklikler giderilir ve nahiv öğretiminde yardımcı bir unsur olarak kullanıldığında öğrenciye nahvî konularda derinlikli bir bilgi vereceği, onun problem çözme yeteneğini geliştireceği, farklı açılardan bakabilmesini sağlayacağı ve eğitimini daha eğlenceli kılacağı görülecektir.

Kaynakça

- Abdulkadir, Mel'ab, "Menâhicu tedrisi mâddeti'l-lugati'l-Arabiyyeti fi't-ta'lîm'l-mutavasati'l-kavâ'idî'n-nahviyyeti inmûzecen", (yüksek lisans tezi, Cezayir Ebû Bekir Belkâyed Üniversitesi, 2016).
- Abîken, Musa Abdüsselam Mustafa, "el-Elğâzu'n-nahviyye ve hulûluha fi'l-makâmeti'l-katî'yyeti li'l-Harîrî", *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye*, 16/1 (2014): 225-240.
- Balta, Elif Emine, "Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8/1 (2013): 891-899.
- Cum'a, Zeyneb, "el-Elğâzu'n-nahviyye dirâseten tehlîliyye", *Mecelletü'l-Külliyyeti'l-Adâb*, 103 (2013):160-177.
- Çiftçi, Mehmet Faruk, "Klasik Arap Şiirinde Luğaz", *Nusha Dergisi* 3 (2001): 97-110.
- Endülüsi, Muhammed b. Abdullah b. Mâlik, *Metnü elfiyyeti İbn Mâlik fi'n-nahvi ve's-sarf*, Beyrut: Mektebetü's-Şa'biyye, ts.
- Fârukî, Ebû Nasır el-Hasan b. Esed, *el-İfsâh fî şerhi ebyâti müşkileti'l-i'râb* (nşr. Saîd el-Afgânî), Bingâzî: Bingâzi Üniversitesi, 1974.
- Fetlâvî, Refâh Abdülhuseyin Muhdî, "el-İ'râb 'ale'l-hikâye", *Mecelletü'l-Kâdisiyye li'l-ulûm'i-l-insâniyyeti* 12/4 (2009): 87-105.

- Galâyînî, eş-Şeyh Mustafa, *Câmi'ü'd-durûsu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn 'Akîl, Bahâuddin, *el-Musâ'id 'alâ teshîli'l-fevâid* (nşr. Muhammed Kâmil Berakât), Cidde: Dâru'l-Medenî, 1984.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah, *Elğâzu İbn Hişâm fi'n-nahvi* (nşr. Es'ad Hudeyr), Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah, *Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1991.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah, *Şerhu katri'n-nedâ ve bellu's-sadâ*, 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- İbn İsâ, Ebu'l-Hasan Nûruddin Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-eşmûnî 'alâ elfiyeti İbn Mâlik* (nşr. Hasan Hamed), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyyeti, ts.
- İbn Vehbân, Emînuddin Ebû Muhammed Abdulvahhâb Ahmed, *Ahâsinu'l-ahbâr fi mehâsini seb'ati'l-ahyâr eimmeti'l-hamseti'l-emsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İsfrâyînî, Molla 'İsâm, *Şerhu manzûmeti'l-elğâzi'n-nahviyye* (nşr. Ali Huseyin el-Bevvâb), Kahire, Mektebetü's-Sakâfeti'n-Diniyye, 2000.
- İskenderî, Tâcuddin Ömer b. Ali b. Sâlim el-Fâkihânî el-Leğmî, *el-İşâratü fi'n-nehvî ve şerhihâ 'telhîsu'l-ibâre fi şerhi'l-işâra'* (nşr. Mahmûd Muhammed el-Âmûdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Karademir, Fevzi, "Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 14 (2008): 1-18.
- Matar, Semâsım Bisyûnî Abdulazîz, "el-Elğâzu'n-nahviyye tabî'atuhâ ve kîmetuhâ fi'turâsî'n-nahvî", *Havliyyetü külliyyeti'l-lugati'l-Arabiyyeti bi'l-Menûfiyye*, 32 (2017):749-842.
- Muhammed, Abdulhuseyin Tâhir – Visâk, Abdulvâhid Halef, "ed-Dersu'n-nahvî fi elğâzi'n-nuhât ve Ahâcîhim", *Mecelletü Mîsân li'l-Dirâsâti'l-Akâdîmiyye* 10/8 (2011): 1-21.
- Mûsîlî, Alî b. 'Adlân, *el-İntihâb li keşfi'l-ebiyâti'l-muşkileti'l-i'râb* (nşr. Hâtem Sâlih ed-Dâmin), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Özdemir. Cafer - Kısa, Merve, "Türkçe Öğretimi Bağlamında Bilmecelerin Eğitimsel İşlevleri", *1. Uluslararası Dil ve Dil Eğitimi Konferansı* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 22-23 Eylül 2017).
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman Ebû Bekir, *et-Tırâz fi'l-elğâz* (nşr. Tâhâ Abdurrauf Saad), Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003.
- Şureysî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. el-Mümin el-Kaysî, *Şerhu makâmât'l-Harîrî el-Basrî*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Tekin, Ahmet, "Molla 'İsâm ve Manzûmetu'l-Elğâzi'n-Nahviyye Adlı Eseri", *Tarih Okulu Dergisi TOD*, 38 (2019)
- Tekin, Ahmet. "Meyafarkin Âlimlerinden İbn Esed el-Fariki ve "el-İfsah fi Şerhi Ebyati Muşkileti'l-İ'rab" Adlı Eseri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018)
- Toker, Mehmet Mustafa, "Aktif Öğrenme", *Mevzuat Dergisi* 6 (Ocak 2003), <https://www.mevzuatdergisi.com/>, (erişim: 10 Mayıs 2019).
- Usta, İbrahim, "Arap Literatüründe "Luğaz/Elğâz " Kültürü", *The Journal of Academic Social Science Studies Jasss* 2 (2009): 89-99.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud, b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *el-Muhâcât bi'l-mesâil'n-nahviyye* (nşr. Behîce Bâkir el-Husnâ), Bağdat: Matbaatu Esat, 1973.